

MARTIN GOLEMA

Univerzita Mateja Bela (Banská Bystrica)

**LITERATÚRA AKO LITERÁRNE KONANIE
V STAROBE A V MLADOSTI.
KONCEPT „SEKUNDÁRNEJ ORALITY”
AKO MOŽNÁ GENERAČNÁ CHARAKTERISTIKA¹**

Literature as a Literary Action in Old Age and Young Age. Concept of “Secondary Orality“ as a Possible Generation Characteristics

The study is based on the empirical study of literature (Siegfried S. Schmidt), so it does not introduce literature as a collection of texts to be interpreted, but as a structured collection of actions within the social system – literature. It pays attention to media and historical dimension in literary performers’ generation characteristics on young – old axis (“digital aboriginals“ – “gutenbergian fossils“, textualists). It “dusts of“ the concept of secondary orality (Walter J. Ong) and radicalises it. With the reference to youth slam poetry it shows updating generation tension as difference among orality and textuality. The author calls attention to psychodynamic peculiarities of social network language using grafolect as text language as a contrast, he also points out possibilities and limits of literary “textualism“ as a media determined wad of scientific approaches.

Keywords: literárne konanie, oralita, textualita, „sekundárna oralita“ (W. Ong), „slam poetry“

Dovoľte mi, aby som hneď na úvod vysvetlil, prečo alebo presnejšie pod vplyvom čoho som nielen názov, ale i vnútornú logiku svojho príspevku štylizoval v trochu obrátenej, „netextualistickej“ perspektíve. Musím tu odkázať na konkrétny zdroj, ide o nemeckú empirickú literárnu vedu, konkrétne o S. J. Schmidta (2006, 2008, 2013, 2014). Prečo tento a nie iný výber. Aktuálne je to, nazdávam sa, práve empirická literárna veda, ktorá (spolu s kognitívnou literárnou vedou) „otvára okná“ a spôsobuje prievan. Mení ťažisko výskumu, ohnisko pozornosti literárnej vedy radikálne

¹ Štúdia je výsledkom riešenia projektu Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied, číslo 1/0590/16 (*Literatúra ako literárne konanie a jej konceptualizácia v kľúčových metaforách vzdelávacieho systému*).

presúva aj smerom k niektorým dosiaľ zanedbávaným či nevideným, no pritom literárnym fenoménom.

V podstate pôjde o malý experiment, či takýto pohľad na literatúru, nevnímajúci ju ako na súbor textov, ktoré treba interpretovať, ale ako štruktúrovaný súbor konaní v rámci sociálneho systému literatúra, môže byť v niečom produktívny napr. pri osvetlení niektorých vekovo determinovaných trendov v literárnom konaní (či nekonaní) sociálnych aktérov.

Otočil som logiku svojho uvažovania týmto smerom aj s rizikom, že niektoré tézy podám „nedopečené“ a že pôjde skôr o otázky ako o odpovede, skôr o skice ako o detailne dopracované obrazy. Z tohto pohľadu budem teraz vnímať aj dištinkciu starý/ mladý, budem ju sledovať v súvislosti s konaním v rámci sociálneho systému literatúra. Nepôjde mi o tematizáciu staroby a mladosti v konkrétnych mnou zvolených a následne interpretovaných literárnych dielach, ale skôr o pozorovanie vybraných aspektov literárneho konania úzko súvisiacich s vekom konajúcich aktérov.

Toto konanie sa môže odohrávať v štyroch inštitucionálne rozdielnych podobách, ktorými sú podľa S. Schmidta tvorba (produkcia), sprostredkovanie (distribúcia), recepcia a následné spracovanie literárnych fenoménov. Obvyklé zužujúce stotožnenie literatúry a literárnych textov Schmidt odmieta, literatúra v jeho ponímaní nie je čisto a len textový jav, literatúra je podstatne komplexnejší sociálny systém konaní (legitímnym, dokonca preferovaným predmetom empirickej literárnej vedy sa tu, v slučke pozorovania druhého stupňa, teda „pozorovania pozorovateľov“, stáva i samotná literárna veda, jej aktéri a všetky ich zaužívané procedúry²).

² Sebareflexívna poznámka k „príbehu“ môjho stretnutia a komunikovania s empirickou literárnou vedou i k nateraz neukončeným procesom mojej následnej metodologickej „konverzie“: S týmto radikálne konštruktivistickým konceptom literárnej vedy som sa, najprv skôr náhodne a dosť povrchno, stretol pred niekoľkými rokmi. Koncept však vyvolal vo mne živý záujem, keďže vyrastal z kontextov, ktoré som už poznal a ktoré sa mi aj predtým javili sympatické. Cieľene a opakovane som sa preto ním nechal „iritovať“ už v rámci podrobnejšieho, no aktuálne ani zďaleka ešte neukončeného štúdia veľmi poctivo rozpracovanej paradigmy literárnovedného myslenia, o ktorej som predtým takmer nič nevedel (pojmem „iritácie“ v konštruktivisticky rozšírenej teórii operačne uzavretých systémov označuje formu, s ktorou pozorujúci systém môže vytvoriť rezonanciu vo vzťahu k udalostiam vonkajšieho sveta, masívne a opakované iritácie sú spracovávané vo vnútri pozorujúceho systému ako informácie). Nasledovali teda „masívne a opakované iritácie“, ktorým som sa cieľene vystavoval a s ktorými od počiatku rezonovalo niečo už „predpripravené“ v mojom „systémovom“ vnútri (Schmidt komunikáciu nepovažuje za prenos myšlienok, ale za rezonanciu dvoch systémov, dva systémy interagujú komunikačnými prostriedkami, pričom nedochádza k žiadnemu „prenosu“ z okolia extrahovateľnej, teda už „hotovej“ informácie, systém si tvorí či, pre-

Empirická literárna veda programovo posúva pozornosť od výlučného štúdia textov, ako ho pestoval štrukturalizmus či hermeneutika, k interdisciplinárne skúmaným súvislostiam literárneho konania. Stotožňovanie literatúry a literárnych textov sa v tomto rámci pokladá za neempirické, literatúra sa tu vníma nie ako čisto textový jav, ale ako na text viazaný a s textom spojený sociálny systém konaní. V rámci takto vymedzeného terénu bádania sa najprv pozriem na niektoré generačné špecifiká vo vybraných literárnych konaniach. Nadviažem pritom na tú konkrétnu tradíciu výkladu, ktorá významné prelomy vo vývoji kultúry nezdôvodňuje len sociálno-historicky, ale všima si aj a najmä ich mediálno-historický rozmer³.

Bližšie sa pristavím pri zvláštnom, zdanlivo novom, no pri sústreďnejšom pohľade vo viacerých parametroch veľmi archaicky pôsobiacom

snejšie, konštruuje informáciu len vo svojom vnútri ako vlastnú odpoveď na vonkajšie impulzy). Formovalo sa to vo mne celé najprv len v podobe hmlistých tušení, neskôr už v podobe jasnejšie vyhranených konceptov. Výsledkom môjho stretnutia s empirickou literárnou vedou je stav, ktorý aktuálne vnímam ako svoje vlastné metodologické „preformátovanie“. Z neho pramení veľká chuť experimentovať s týmto zaujímavým konceptom pri pozorovaní literárnych konaní v mojom okolí i pri „pozorovaní pozorovateľov“, zahrňujúc om čias aj pozorovanie seba samého. K legitimitate tejto spornej sebareflexívnej poznámky či iných poznámok tohoto „slučkovitého“ typu viac Foerster (2016, 114-134). Oprávnenosť podobných sebareflexívnych prístupov, stavaných obvykle mimo vedu, priamo vyplýva aj zo Schmidtovej rozširujúcej definície obsahov literárnej vedy, literárna veda je pre neho obsahovo určená „ako modus reflexie či ako inštancia sebaopozorovania literárno-vedných procedúr, ktoré sú uskutočňované vo všetkých odvetviach akademickej disciplíny označovanej ako literárna veda... na úrovni pozorovania druhého stupňa prevádza pozorovania latencií a preskúmava základy, predpoklady, implikácie a výsledky literárnovedných postupov“ (Schmidt 2008, 39).

³ Mediálna forma bola dlhý čas, kryjúci sa nápadne s dobou jednoznačnej a neproblematizovanej dominancie tlačenej knihy a knižného média, výskumne dosť zanedbávaná. No práve samotná mediálna forma, odhliadnuc, hoci aj úplne, od ňou prenášaných obsahov, je podľa M. McLuhana podstatným a významným „posolstvom“. Ľudia však, a to aj v čase, keď sa popri tlačenej knihe objavilo už viacero nových konkurenčných mediálnych ponúk, miesto zdanlivo nepodstatných a zdanlivo vzájomne bez následkov zameniteľných mediálnych foriem vnímajú skôr obsahy, ktoré médiá prenášajú. Aj preto majú sklon prehliadať viaceré fatálne osobné či sociálne dôsledky používania rozličných mediálnych foriem, medzi ktorými si môžu voľiť: „Obsah média se totiž podobá šťavnatému kousku masa, ktoré má u sebe lupič, aby odlákal pozornosť hliadacieho psa myslí“ (McLuhan 1991, 28). Strážnych „psov“ literárnovedného premýšľania musíme teda vycvičiť tak, aby sa nevrhali len na „šťavnaté“ obsahy, abstrahujúc od „nepodstatnej“ mediálnej formy, ale aby podozrievavo „oňuchali“ i samotnú mediálnu formu (ako potenciálneho „lupiča“, ktorý sa kamsi nenápadne vytratí), prípadne po nej aj kriticky „chňapli“, ak sú jej zámery v niečom preukázateľne „lúpeživé“ či deštruktívne.

„literárnom konaní“ z posledných rokov, pri tvorbe, distribúcii, recepcii a následnom spracovaní literárnych fenoménov v štýle tzv. *slam poetry*. Tá má svojich priaznivcov hlavne medzi mladými ľuďmi. *Slam poetry* predstavuje zvláštnu odnož súčasnej slovenskej poézie s pôvodom v USA a v západnej Európe. Ide o zvláštne „beztextové“ (v zmysle bez písaného či tlačeného textu fungujúce) performančné umenie, ktoré sa postupne etabluje a inštitucionalizuje napr. na známych slovenských mládežníckych festivaloch (slovenský festival Pohoda⁴). Realizuje sa v podobe špecifických orálnych performancií, ktoré sú obvykle improvizované, nerátajú so zápisom do „grafolektu“, svojou povahou teda odmietajú „deoralizáciu“ (definovateľnú ako zrod písaného textu, ktorý je pri potenciálnom prebudení nášho profesionálneho záujmu v rámci mainstreamového literárno-vedného myslenia určite kľúčový, môže byť vôbec niečo nezapisateľné a nezapísané „skutočná“ literatúra?). Prípadný prepis/zápis týchto neprototypových poetických výtvorov, by však nevyznel ani legitímne ani zaujímavo. Išlo by totiž o intermediálny (teda podstatné ekvivalencie rozrušujúci, do média tlačeného textu nevtesnateľný) preklad/transformáciu pôvodne „beztextových“ orálnych performancií (majúcich svoje špecifické charakteristiky a pravidlá a svoj neodňateľný a neprenosný situačný kontext) do grafolektu (písaného jazyka, teda uzavretého, od kontextu odrezaného a vďaka tomu voľne prenosného textu, majúceho už iné charakteristiky a pravidlá). V prípade *slam poetry* je takýto proces (uloženie, prenesenie do textu, „vyrezanie“ z kontextu) vlastne aj nežiaduci, zlikvidoval by to, na čom takáto poézia stojí.

Pojmy deoralizácia a grafolekt pochádzajú od literárneho vedca a teoretika médií Waltera Onga, pri formulovaní nasledujúcich téz, hypotéz i rámcových tušení nám teraz poslúžia aj ďalšie podstatné Ongove zistenia. Začneme prvým a pre našu tému najpodstatnejším – už od čias objavenia písma a ešte viac od čias masívneho rozšírenia kníhtlače sa nám stala vlastnou (a aj záväznou, čo však dnes platí skôr pre staršie ročníky) veľmi „textualizovaná“ predstava jazyka, jazyk je pre nás v samotnom jadre niečím napísaným (Ong 2006, 148). Tlačený text je pre nás najúplnejšou, paradigmatickou formou jazyka (rovnako „najliterárnejšou“ je pre nás preto písaná či tlačená literatúra), naše myslenie je/bolo dlhý čas prísne a nie náhodou viazané na text.

⁴ Videozáznam: „*Slam poetry (Literárny stan Martinus sk, Bažant Pohoda 2013)*“ [citované 2017-10-01]. Dostupné na internete: < <https://www.youtube.com/watch?v=qVbNQcACnwg>>; názov je z anglického slova *slam* – buchnúť, plesnúť (napr. dverami).

Na hranice možností takéhoto štýlu uvažovania však už zreteľne narážame v čase, keď nás nové technológie zaznamenávania, akumulácie a prenosu bohato kontextovanej reči posotili do úplne novej situácie, do situácie tzv. „sekundárnej orality“ (teda znovu sa masívne presadzujúcej, tlačenej text do úzadia odsúvajúcej a literárnych vedcov preto obvykle aj dosť rozčuľujúcej orality telefónov, rozhlasu, televízie, ale i ďalších nových médií). Problém nastáva, ak napr. chceme premýšľať o takých zdanlivo nových fenoménoch, ako je súčasné „beztextové“ k oralite sa prekvapujúco hlásiace performančné umenie mládežníckych subkultúr či kontrakultúr. Ono je však „horúcou novinkou“ v rámci mediálnych ponúk iba zdanlivo, podobné fenomény sa už dávnejšie objavili v hľadáčkovi literárnovedných pozorovaní pri uvažovaní o predliterárnych (predtextových, literárne teda neprototypových) javoch, napr. pri uvažovaní o starých orálnych predstupňoch a „prípravných“ fázach prototypovej (teda už textovej) literatúry. Mám na mysli napr. ruské byliny komponované a tradované stáročia bez pomoci písma či orálne komponované „homérske“ eposy (Parry 1971). Ong si ako jeden z prvých (dizertáciu písal pod vedením teoretika médií M. McLuhana) všímal práve tento zaujímavý aspekt dnešného mediálneho vývoja, popisuje ho na jednej strane ako zvláštny návrat starej orality, no zároveň ako v mnohých aspektoch nový jav, ide o „sekundárnu“ gramotnú oralitu nového typu.

Ongovo trochu prekvapivé, no dobre zdôvodnené tvrdenie, že orálne komponované homérske eposy a napr. televízia sa môžu navzájom osvetliť, chceme „oprášiť“, zosilniť a pokusne aplikovať aj na realitu nášho internetového veku.

Aby takéto porovnanie mohlo byť vôbec vykonané a aby bolo aj produktívne, bude užitočné uniknúť z dominujúcej literárnovednej paradigmy, v rámci ktorej sa detailná interpretácia textov zvolených diel vníma ako „posvätná krava“ (Schmidt 2013) svojho druhu. Takáto možnosť sa nám otvára napr. v rámci Morettiho konceptu tzv. „vzdialeného čítania“ (*distant reading*; Moretti 2014). Využijeme teda Morettim otestovanú možnosť dívať sa na literárnu krajinu z perspektívy tzv. „dlhého zoomu“ (takto ju metaforicky nazval a zaujímavo pri výskume kultúry ako celku exaptoval Johnson (Johnson 2012, 183). Morettiho „vzdialené čítanie“ predpokladá zrieknutie sa „blízkeho čítania“, tradičnej paradigmy katedier anglickej literatúry, teda rozoberania jednotlivých literárnych textov do najmenších detailov. „Blízke čítanie“ Morettimu v jadre pripomína akýsi „teologický obrad“, veľmi formálne a slávnostné predčítanie niekoľkých málo textov, ktoré predčítajúci berú veľmi vážne. Oproti tomuto etablovanému

literárnovednému modelu stavia Moretti „vzdialené čítanie“, ktoré sa pozerá na literárnu krajinu zo vzdialenej „obežnej dráhy“ a v histórii príbehov, ktoré si vzájomne rozprávame, hľadá rozsiahlejšie, dlhodobejšie vzorce. Johnson (Johnson 2012, 183-184) kondenzovane upozorňuje na prednosti a limity takéhoto prístupu: Ak chceme porozumieť zmyslu jednotlivých diel, musíme ich študovať dôkladne a zblízka, ak nás však zaujíma celková dynamika literárneho systému, musíme sa tu a tam poďívať z nadhľadu, to čo z diaľky stratíme na podrobnostiach, získame na perspektíve.

Ak Morettiho (i Johnsonov) prístup napodobníme a pozrieme sa na *slam poetry* z perspektívy „dlhého zoomu“, začne sa nám javiť ako zaujímavý fenomén so vzdialeným a takmer zabudnutým historickým precedensom, teda nielen ako novinka, ale ako svojský návrat, repríza staršej orality. *Slam poetry* pri takomto pohľade vo viacerých parametroch vyzerá ako „druhý život“ veľmi archaického formátu literárnych konaní. Práve v mládežníckej *slam poetry* sa dnes veľmi výrazne prejavujú opäť aktuálne, dynamicky sa aktualizujúce generačné napätia ako rozdiely medzi oralitou a textualitou.

Podľa Onga k charakteristickým rysom orality patrí to, že v orálnych kultúrach je slovo celkom samozrejme vnímané ako moc a čin. Je vnímané ako nástroj a nie ako obrázok, svojho času novátorské a prekvapujúce zistenia L. Wittgensteina o jazyku ako o nástroji by preto v predpisomných spoločnostiach vyzneli asi dosť banálne. Archaické orálne slovo bolo (na rozdiel od svojho následníka, „textualizovaného“, písaného či tlačeného slova, bezmocne „visiaceho“ či „prilepeného“ ako obrázok na označovanom predmete) otvorene a zreteľne performatívne, bolo totiž vždy a veľmi zreteľne aj výkonom, konaním. Táto pre orálne kultúry evidentná „moc slov“ sa postupne začala strácať z obzoru kultúr zvyknutých na písané texty, tie túto moc slov obvykle dosť podceňovali (je dosť nápadné, že práve v podmienkach sekundárnej orality ju nanovo objavili). Slová totiž, v súlade s našou „textualistickou“ mentalitou, máme sklon vnímať ako viditeľné označenia, ako akési popísané či vytlačené „vysačky“, pevne pripojené k pomenovávanému predmetu. Po ústupe starobylého orálneho predvedenia a masívnom nástupe písaného a hlavne tlačeného grafolektu (teda prototypového textu) sa nám asi aj preto pôvodne zrejímavá performatívna dimenzia jazyka začala ukrývať. V textovom (čiže písanom alebo tlačenom) slove, v súlade s našou textualistickou mentalitou, máme sklon hľadať skôr obraz ako nástroj, skôr pravdu ako moc.

V Ongovej klasifikácii psychodynamických parametrov orality orálnemu mysleniu zodpovedá charakteristický výskyt ustálených formúl, platí tu imperatív: Myslite tak, aby ste si to mohli zapamätať vo forme výrazne rytmických a vyvážených vzorcov (napr. typu „pnoucí se réva“, „statný dub“, „rozdeľ a panuj“, (z novších variantov napr. aj ustálená formula „Make America Great Again!“ („Urobme Ameriku znova veľkou“). Takéto formuly tvoria samotnú substanciu nielen starého orálneho myslenia, „beztextové“ myslenie v akejkoľvek rozsiahlejšej podobe nie je bez formúl možné, pretože práve vo formulách spočíva (Ong 2006, 45). To platí pre gréckych orálnych rapsódov, ruských skomorochov, ale v modifikovanom zmysle možno aj pre niektoré nedávne úspešné volebné kampane či pre spomínanú *slam poetry* a jej v mnohom blízke hudobno-slovné mládežnícke štýly ako rap či hip hop, v ktorých tiež ide obvykle o zmes podobného, o orálnosť a nie o textualitu opretého štýlu poézie a rôznych sprievodných hudobných elementov.

Orálne predvedenia charakterizuje obvykle skôr aditívnosť ako podraďovanie (Ong 2006, 47). Orálne kultúry totiž jednotlivé myšlienky nespájali tak, že jednu starostlivo „podraďovali“ druhej (ako to s využitím sofistikovaných, na text viazaných logických nástrojov robíme my, teda „textualisti“ znali písma), ale skladali ich k sebe „ako gul'ôčky na počítadle“ v zreteľnom formulovom a kumulatívnom mode orálnej kultúry (Ong 2006, 124).

K množstvu podloženejších zistení o tom, že „konverzačný“ jazyk nových médií (napr. sociálnych sietí) sa nápadne vzdaľuje od prepracovaného „vzdelanostného“, teda knižného jazyka starých autorov (oralizuje, de-textualizuje sa?), tu len dodám malý osobný postreh, z ústneho, no i z písomného prejavu mojich študentov sa postupne vytráca podraďovanie ako syntaktický jav, nahrádza ho (mňa ako priaznivca grafolektu dosť rozčuľujúce) aditívne priraďovanie, ktoré má len málo spoločného so vzdelanostným (na podraďovaní a jemu zodpovedajúcich komplexných súvetiach postaveným) jazykom/grafolektom etablovaných autorov.

Redundantnosť alebo, inak povedané, nápadná „mnohovravnosť“ je podľa Onga ďalšou typickou vlastnosťou orality, v najstarších písaných textoch, teda ešte v textoch stredovekých a renesančných, sa to len tak hmýri rôznymi „zosilňovacími“ prostriedkami, ktoré sú podľa moderných noriem už nadbytočné a len obťažujú (Ong 2006, 52).

V akademickom slangu v trochu podobnom zmysle hovoríme o redundantných „omáčkach“, ktorými rastúci počet študentov niekedy cielene, niekedy nevedomene „ozdobuje“ svoje ústne i písané výtvy

(nedá sa to pritom vždy vysvetliť len a iba masifikáciou vysokoškolského prostredia, ktorá do univerzitných lavíc „vystrelila“ aj priemerných študentov so skromnými študijnými predpokladmi). Ešte horším prípadom je známe, technicky nesmierne jednoduché „lovenie“ hotových „formúl“ v internetových vodách novodobými akademickými „rapsódmi“ (niekedy aj veľmi rozsiahlych, občas dokonca zisťujeme, že celá seminárna či záverečná práca je vlastne robustnou od kohosi vypožičanou „formulou“) a ich nápadne aditívne „zliepanie“ napr. v študentských plagiátoch. Internet otvára mediálne brány aj pre redundanciu, ku ktorej nutne vedie systémovo vynucovaný exponenciálny nárast objemu akademickej publikačnej činnosti (aj tej, ktorú takmer nikto nečíta⁵) v národnom i v globálnom vedeckom priestore. Závratný „rast rastu“ z časti nutne redundantnej, no „vykazovateľnej“ akademickej publikačnej činnosti, ktorého sme svedkami i aktérmi, by v oblasti vedy nebol vôbec možný bez novoobjavených elektronických priestorov, ktoré sa tu náhle vynorili, sú však novoosídľovanou zónou, v ktorej sa nápadne darí napr. „predátorským“ časopisom, sú často skutočným „divokým Západom“ vedy.

Ďalšou typickou psychodynamickou vlastnosťou oraloty je nápadná konzervatívnosť, tradicionalizmus. Až písanie ako nová a prevratná technológia reči výrazne znižuje význam „múdрых starcov“, teda tých, ktorí len opakujú minulosť a naopak, pozvihuje mladých ľudí, ktorí objavujú niečo nové (Ong 2006, 53). Písaný text oslobodzuje myslenie od konzervatívnych funkcií tým, že ho zbavuje nutnosti neustále si niečo pamätať, umožňuje mu takto obrátiť sa k novým úvahám.

Ústup písaného textu, súvisiaci s nástupom nových „orálnejších“ médií a ich sietí, by teda mohol/ mal vyvolať aj opačné procesy. Inovatívne myslenie, v časoch tlačenej knihy oslobodené od konzervatívnych funkcií, spájané tradične s mladými ľuďmi, voľkajúcimi si radostne v nových úvahách, nezávislosti, experimentovaní a kritike, by sa mohlo odrazu otočiť aj opačným smerom, a to nielen hypoteticky⁶. Z rastúcej časti mladých ľudí

⁵ V kontexte a s presnými číslami Stöckelová – Vostal (online).

⁶ Neokonzervatívne či až fundamentalisticky tónovaná „tichá revolúcia odporcov sveta pre privilegovaných“ (touto metaforou označila britská premiérka Theresa Mayová Brexit), ktorá sa ženie nielen Európou, má i jeden nápadný mediálny rozmer. Sociálnymi médiami sa už nešíria „texty“ v starom zmysle, na sociálnych sieťach prezentované osobné príbehy či osobné i kolektívne mýty ľudí sú už do veľkej miery vyskladané zo zdieľaných fotografií, videí, priame prepojenia medzi aktérmi napr. cez Skype sa už veľmi dobre zaobídu bez sprostredkovania rozsiahlejšími písanými textami. Nový mediálny formát umožňuje aj zrod a rozkvet „beztextového“ textu (so zatiaľ nepreskúmanými zákonmi, parametrami i možnosťami pôsobenia

sa dnes, napriek značnému úsiliu textualisticky orientovaných školských inštitúcií, odrazu stávajú svojí tradicionalisti, niekedy veľmi podivného razenia (obvykle nejde o milovníkov robustných a komplikovaných kníh). Stratili už chuť objavovať niečo nové (možno si ju nikdy ani nevypestovali), nedôverujú „faktom“ o „raste rastu“, ktoré im predkladá panikáriaci establishment prostredníctvom tradičných tlačенých médií. Sú obvykle zomknutí okolo miestne dostupného vodcu neokonzervatívneho razenia, charakteristicky deklarujúceho znovudosiahnutie mýtizovanej „minulej veľkosti“ či „dávnej nezávislosti“, schopného verbovať a mobilizovať svojich priaznivcov cez sociálne siete, lapať ich do pascí, uzatvárať do sociálnych bublín, do „jaskýň ozvien“. Nie je jednou z príčin tohto prekvapivo explozívneho vývoja aj onen M. McLuhanom zmieňovaný nenápadný „lupič“, teda nová mediálna forma sociálnych sietí, ktorá sama osebe, odhliadnuc od mediálnych obsahov, nateraz ešte nepoznaným spôsobom preformátováva ľudské myslenie i konanie, a to aj úplne nečakaným smerom? Očakával sa predsa od nej rozkvet verejnej diskusie⁷, naštartovanie masívnej

„formátujúcimi“ neznámym spôsobom ľudské myslenie). Vzhľadom na výrazný vzostup sociálnych médií ako „netextualistického“ spravodajského zdroja a berúc do úvahy explozívne sa šíriacu rastúcu nedôveru k faktom, ktoré predkladá establishment (obvykle prostredníctvom tlačéných textov), sa objavil aj zvláštny pojem „post pravda“ (*post-truth*), ktorý už nejakú dobu zapúšťa korene nielen v lingvistike, no i v mediálnych, politických či aj expertných diskurzoch. Celá ožehavo aktuálna záležitosť s postpravdou má i pomerne výrazný mediálny rozmer, „textuálna pravda“ ustupujúcich tlačéných médií a „postpravda“ sociálnych sietí môžu byť/sú vo viacerých parametroch dosť nekompatibilné, a to aj (možno dokonca najmä) kvôli odlišnej mediálnej forme, strážni psi našej mysle sú však zamestnaní „šťavnatými kúskami“ mediálneho obsahu a nesledujú, kam sa zakráda samotný „lupič“ (mediálna forma).

⁷ *Není to tak dávno, co se od rozšíření internetu a sociálních sítí očekával rozvoj demokracie, posílení plurality názorů a zlepšení účasti lidí na politickém životě. Stále větší dostupnost informací pro stále větší počet uživatelů internetu, kteří mají navíc možnost weby sami utvářet a vzájemně se propojovat, měly vést k rozkvětu veřejné diskuse. Mělo se za to, že lidé budou lépe informováni, otevřenější a tolerantnější, že pro ně bude snadnější se politicky organizovat, že bude těžší z pozice moci manipulovat veřejným míněním a naopak znatelně jednodušší dostat na veřejnost hlasy marginalizovaných a znevýhodněných. Symbolem těchto nadějí se stalo arabské jaro v roce 2011, první protestní hnutí, které se zformovalo za významného přispění sociálních sítí. Nyní, o pouhých pět let později, nás směr, kterým se dění na sociálních sítích ubírá, zhmotněný v úspěchu německé pravicově-populistické strany Alternative für Deutschland (AfD), ve vzestupu Donalda Trumpa i výhře zastánců Brexitu, nutí k významnému přehodnocení pohledu na roli sociálních sítí pro politiku a demokracii. Zdá se, že oproti původním očekáváním toto nové médium přispívá k polarizaci a významnému zhrubnutí veřejné debaty, spíše než k větší informovanosti a otevřenosti diskuse.*

demokratizácie, bezprecedentné, predtým nechyrované roztváranie širokých myšlienkových obzorov.

Cielené „napredovanie“ do občas značne temnej minulosti nie je však dnes vecou „starcov“ nezvládajúcich digitálne technológie, deje sa za potlesku a s rastúcou účasťou najmladších vekových kohort, svojsky „informovaných“ digitálnych domorodcov uvelebených v komfortných zónach sociálnych sietí.

Textovo a „textualisticky“ vyškolené „gutenbergovské fosílie“ (mám na mysli seba a seba podobných) späť s akademickou a školskou sférou sú týmto vývojom poriadne zaskočené. Títo vzdelanci „starého razenia“ (konceptuálna metafora „fosílií“ trefne obnažuje prežitost' tlačenej knihy ako ustupujúcej mediálnej formy) zisťujú, že už vôbec nie sú strážcami kľúčových mediálnych brán. Viacerí z nich majú neurčitý pocit, hlavne pri pozorovaní silnejúcich „de-demokratizačných pohybov“ (Brown 2006) strhávajúcich zo sebou v nečakanom rozsahu práve digitálne gramotnú omladinu, že kniha ako médium a demokracia (predtrumpovského strihu) spolu nejako tajomne súvisia, a to viac a zásadnejšie, ako sa nám nateraz podarilo zistiť a verejnosti hodnoverne preukázať⁸.

Mobilizační a participační potenciál se sice potvrdil, nicméně je velmi nevyočitatelný a často masy lidí spíše radikalizuje, než aby stimuloval tolerantní a konstruktivní spolupráci. Množí se také náznaky, že na sociálních sítích mohou být lidé vystaveni většímu riziku manipulace než jinde“ (Smejkalová, online).

⁸ S tvrdou a medzinárodne veľmi dobre podloženou kritikou jednostranne kompetenčne, ekonomizujúco a zároveň aj „digitalizujúco“ orientovaného smerovania/presmerovania slovenského i európskeho školstva včítane univerzít, zasahujúceho negatívne hlavne jeho filologické, filozofické a historické jadro, prišla autorská dvojica Kaščák Ondrej – Pupala Branislav: *Škola zlatých golierov. Vzdelávanie v ére neoliberalizmu*. Praha 2012. Kniha vtedy nevyvolala prílišný ohlas, podobná argumentácia však zaznieva dnes už podstatne hlasnejšie a z viacerých miest, postupne vniká do mainstreamového politického i mediálneho diskurzu, nejde teda vôbec o stanoviská marginalizovateľných akademických „podivínov“. Predstavíme niekoľko stále aktuálnejších polemických téz zo spomenutej publikácie, dopĺňajúcich naše skôr na mediálnu formu zamerané úvahy: „Zvyšujúca sa orientácia vzdelávania na kompetencie, sprevádzaná logikou akontability a testovania výkonov žiakov, napomáha vzdelávaniu, ktoré podporuje a pestuje kultúrnu ignoranciu“ (s. 123; akontabilita – schopnosť predložiť účty, zúčtovateľnosť, zodpovednosť voči klientom; metafora mimoakademického pôvodu). „Namiesto kultúrnej identity sa cez model vzdelania vystavaný na (testovaných) kompetenciách buduje neistá a kultúrne indiferentná identita vykorenej globalizovanej pracovnej sily, schopnej produkovať ekonomický kapitál. No a spolu s týmto je v hre aj univerzalizácia obchodníckej logiky, postupne prenikajúca do školského systému, a tá do škôl ako pôvodne kultivujúceho prostredia zavádza logiku zákazníkovo-predajných vzťahov, ktorá z obsahov vzdelávania robí zameniteľný tovar šitý na

Pre orálne kultúry je všeobecne typický agonistický tón⁹, teda všetkým prenikajúci tón bojovného zápasu, sú pre ne typické početné a košaté chvastavé prejavy, slovné útoky, nadšené popisy fyzického násillia voči protivníkovi, ale napr. i prehnané vychvaľovanie, ktoré sa už zdá ľuďom vo vyspelej gramotnej kultúre neúprimné, príliš pompézne či smiešne okázalé. Je však bežnou a dôležitou súčasťou vysoko polarizovaného orálneho sveta – sveta dobra a zla, cnosti a neresti, sveta hrdinov a lotrov (Ong 2006, 57).

Nápadné, až rozčuľujúco agonistické parametre má však aj dnešný jazyk sociálnych sietí (neprijateľne nenávisťný a agresívny tón obsahov sociálnych sietí sa stal dokonca podstatnou témou kritického novoročného prejavu prezidenta Slovenskej republiky v roku 2017). Agonistické črty, ktoré sme poznali napr. zo slovných rapových súbojov (kde ide napr. aj o ritualizované vzájomné surové urážanie si svojich matiek), sa plošne rozširujú práve v novoetablovaných mediálnych priestoroch. Pre elity „staromilne“ bazírujúce na politickej korektnosti či aj na obyčajnej ľudskej slušnosti je tento „nový“ agresívne urážlivý jazyk plný vyhrážok fyzickým násillím vážnym problémom. Z perspektívy „dlhého zoomu“ sa však problém nemusí javiť vôbec ako „zbrusu“ nový, vyzerá totiž v mnohom ako repríza starej orality, má svoj dávny historický precedens.

mieru zákazníka a podrobujúci sa jeho voľbám...“ (s. 124). „Vzdelávanie ako cesta ku kultúre, ku kultúrnej identite cez európske občianstvo s kultúrnou a jazykovou diverzitou... ustúpilo globálne nastúpenému trendu vzdelávania pre biznis v duchu inštrumentálnej podnikateľskej kultúry“ (s. 125). „... učitelia a školy sú postavení pod jasný nadnárodný politický diktát, ten zjavne naráža na zvyklosti každodenného pedagogického rozumu...“ (s. 126), zo žiakov a študentov robí „kultúrne necitlivé krmivo pre globálnu ekonomiku“ (s. 106).

⁹ V plnej zhode s agonistickými štruktúrami starobylých orálnych kultúr bola aj raná história obvykle príbehom vojen a politických konfrontácií, dnes sme sa, v zhode s písmom súvisiacimi zvnútorňujúcimi tendenciami (minimálne v rámci akademického prostredia), „vkusovo“ dosť posunuli od histórie vojen (teda od totemických „dejín“ kmeňového eposu) viac k histórii vedomia či ideí (Ong 2006, 191), písanej už skôr v štýle psychologického románu. To však ešte neznamená, že sa už nemôžeme vrátiť späť do vysoko polarizovaného orálneho sveta hrdinov a lotrov. Nami (postaršími) milované poctivé mnohostostránkové monografie či dlhočizné romány sú len ťažko distribuovateľné a tobôž recipovateľné a ďalej spracovateľné v multimediálnom formáte sociálnych sietí (a to vôbec nie z technických dôvodov, PDF formát sa od klasickej knihy predsa líši len v drobnostiach), koľkí z „digitálnych domorodcov“ by však v neprebernej ponuke trblietavejších mediálnych ponúk siahli práve po nich? Niektorým rastúcim mládežníckym kontrakultúram nielen sa Slovensku sa prostoduché „totemické dejiny“ presiaknuté duchom bojovného zápasu dokonca veľmi páčia.

Svet nových médií a ich sietí, ktorý našu spoločnosť spočiatku nenápadne, dnes už však dosť hrozivo „obrástá“ či „prerastá“ ako paralelný vesmír s novými a nepreskúmanými zákonmi, je v trefných konceptuálnych metaforách naskicovaných niektorými prenikavými pozorovateľmi (Zigmund Bauman) priestorom organizovaným v podobe vzájomne hermeticky oddelených „bublín“, „jaskýň ozvien“ či akýchsi „pascí“, zvnútra však vnímaných a aj využívaných ako „komfortné zóny“, v ktorých sa pred svetom uzamykajú/sú uzamykaní ich užívatelia načúvajúcí už len sebestopodobným individuám, teda vlastne len „ozvenám“ svojho vlastného hlasu.

Zdanlivo historicky prekonaný agonistický tón (cudzí vysokej textovej kultúre politicky korektných „starých“ elít, Ong o ňom napr. hovoril iba v minulom čase) je teda znovu a veľmi hmatateľne tu, politická korektnosť ako charakteristický produkt textualistickej kultúry sa spochybňuje, je odmietaná, kritizovaná, vzdávajú sa jej i „flexibilnejší“ politici túžiaci po znovuzvolení, reagujúci na silnejúce jazykové/myšlienkové trendy. Nový „jazyk“ s novými pravidlami je zásadne odlišný od starého vedomostného či poetického grafolektu, nemecký týždenník „Der Spiegel“ informoval, že nemecké bezpečnostné služby pri sledovaní radikálnosti diskusií na sociálnych sieťach hovoria až o „predrevolučnom stave“ (Smejkalová, online). Zatiaľ čo (nateraz) etablovaným a, dodávame, v „starom“ textualistickom duchu vychovaným politickým silám „se príliš nedaří vystihnout jazyk sociálnych sítí, jednoduchá sdelení populistů jsou pro formát sociálních sítí jako dělaná“ (Smejkalová, online), celá záležitosť má teda málo preskúmaný mediálny rozmer. Aj keď nechceme sklzávať k zjednodušeným monokauzálnym vysvetleniam zložitých javov či k prehnanému mediálnemu determinizmu, za ktorý bol kritizovaný napr. M. McLuhan, mediálny rozmer celej veci je už čoraz zrejmejší.

„Guttenbergovské fosílie“ (táto konceptuálna metafora odkazuje veľmi jasne k určitej mediálnej forme), teda my, ako nás nie práve korektne nazvali niektorí nadšenci nových médií, teda „textualisti“ zavrútaní v textoch¹⁰, v ich interpretáciách a v ich „blízkom čítaní“ (čo nám vyčíta Ong,

¹⁰ Ong chcel „oslobodiť“ naše myslenie príliš viazané na text, túto výzvu je dnes užitočné aktualizovať a aj radikalizovať (k podobným záverom, no cez iný slovník dospieva Schmidt). Postupné veľké historické preskupovanie síl oralita a gramotnosti je Ongovým slovníkom rozpísateľné do štádií: primárna oralita, potom reziduálna oralita spájaná s rastúcou gramotnosťou (jej dieťaťom je napr. Univerzita, stredoveké univerzitné prostredie bolo podľa Onga zvláštnou zmesou orality (dišputácií) a textovosti (komentovania písaných diel) (Ong 2006, 177). Neskôr nastupuje „vyspelá gramotnosť“, pre ktorú je charakteristickým štýlom myslenia textualizmus (napr. formalizmus, „nová kritika“), tu však Ongov náčrt mediálnych

Schmidt i Moretti), sme si nevšimli, že v rámci nových médií a ich sietí vedľa nás vyrastá obrí paralelný vesmír s inými „orálnejšími“ zákonmi a inými menej „textuálnymi“ obsahmi, než na aké sme boli zvyknutí. Vŕhuje do seba aj literárne konania mladších ročníkov (tie sa následne strácajú z nášho obzoru), pričom ich modifikuje podľa svojej vnútornej mediálnej logiky (týka sa to zvlášť výrazne napr. spomínanej *slam poetry*, tvorenej, distribuovanej, recipovanej a ďalej spracovávanej už hlavne na sociálnych sieťach). Popri iných formách pre nás ťažko pochopiteľného a ešte ťažšie prijateľného nového života v kyberpriestore sa v ňom odohráva i zvláštny, niekedy takmer „beztextový“ literárny život, napr. aj v podobe videí „slamových“ básnikov (anglické slovo *slam* znamenajúce niečo ako „plesknutie dverami“ je peknu generačnou konceptuálnou metaforou naznačujúcou zámerné uzamykanie sa v komfortných zónach či jaskyniach ozvien, do ktorých „gutenbergovské fosílie“ už nedovidia, a preto vývoj v nich už podstatnejšie ovplyvníť nedokážu). Ak nám bude dovolené nahliadnuť za tieto zaplesknuté dvere (oddeľujúce dnes dve generácie literárnych aktérov s odlišnými mediálnymi návykmi), „oprášený“, aktualizovaný a radikalizovaný Ongov koncept sekundárnej orality môže byť celkom užitočnou pomôckou, aby sme to, čo za nimi uvidíme, dokázali nejako spracovať a možno aj pochopiť.

LITERATÚRA:

- Bauerlein Mark: *Najhlúpejšia generácia. Ako digitálna éra ohlupuje mladých Američanov a ohrozuje našu budúcnosť alebo never nikomu pod 30*. Bratislava 2010.
- Brown Wendy: *American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization*, „Political Theory“ 2006, vol. 34, No. 6, s. 690-714.
- Heylingen Francis, Joslyn Cliff: *Kybernetika a kybernetika druhého rádu*. Dostupné na internete: <<https://systemika.gi.cz/record/1009/files/Kybernetika%20a%20kybernetika%20druheho%20radu.pdf?subformat=pdfa>> [2017-05-01].
- Jančovič Ivan: *Interpretativizmus a literárna veda*, „Filozofia“ 2016, roč. 71, č. 8, s. 696-707.
- Johnson Steven: *Odkud se berou dobré nápady. Kulturní historie inovací*. Praha 2012.
- Kaščák Ondrej – Pupala Branislav: *Škola zlatých golierov. Vzdelávanie v ére neoliberalizmu*. Praha 2012.

dejín kultúry nekončí, ďalšou etapou mediálno-historického vývoja je zvláštna a odlišiteľná „gramotná oralita“ tzv. sekundárne orálnej kultúry.

- Kuzmíková Jana (ed., et al.): *Literatúra v kognitívnych súvislostiach*. Bratislava 2014.
- Lakoff George, Johnson Mark: *Metaforý, ktorými žijeme*. Brno 2002.
- Maturana Humberto R., Varela Francisco: *Strom poznání. Biologické základy lidského rozumu*. Praha 2016.
- McLuhan Marshall Herbert: *Jak rozumět médiím. Extenze člověka*. Praha 1991.
- Mikuláš Roman: *Konstruktivistické, kognitivistické a systémovo-teoretické strategie výskumu v literárnej vede*, „Slovak Review“ 2006, roč. 15, č. 2, s. 147–158.
- Mikuláš Roman: *Kritika radikálneho konstruktivismu?*, „Slovak Review“ 2006, roč. 15, č. 2, s. 181–187.
- Mikuláš Roman: *Stopy radikálneho konstruktivismu v literárnej vede*, „Slovak Review“ 2005, roč. 14, č. 1, s. 23–24.
- Moretti Franco: *Grafy, mapy, stromy: abstraktní modely literární historie*. Praha 2014
- Ong Walter J.: *Technologizace slova. Mluvená a psaná řeč*. Praha 2006.
- Parry Milman: *The making of homeric verse*. Oxford 1971.
- Pörksen Bernhard, Foerster Heinz von: *Pravda je vynález lhářů. Rozhovory skeptiků*. Praha 2016.
- Rieger Stefan: *Věda o literárním médiu – literární věda médií*, in: *Úvod do literární vědy*. Uspořádali Miltos Pechlivanos, Stefan Rieger, Wolfgang Struck a Michael Weitz. Praha 1999, s. 391–403.
- Sedová Tatiana, Šuch Juraj, Šedík Michal, Jančovič Ivan: *Podoby interpretácie*. Bratislava 2016.
- Schmidt Siegfried Johanes: *Interpretace: posvátná kráva, nebo nutnost*, in: ALUZE – Revue pro literaturu, filozofii a jiné, 1/ 2013. Dostupné na internete: <http://aluze.cz/2013_01/revue.php> [2017-05-01].
- Schmidt Siegfried Johanes: *Přesahování literatury. Od literární vědy k mediální kulturní vědě*. Praha 2008.
- Schmidt Siegfried Johanes: *Mediální kulturní věda*. In: NÜNNING, A. (ed.): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno 2006, s. 490–492.
- Schmidt Siegfried Johanes: *Od literárnej komunikácie k literárnemu systému. „Systém“ a „pozorovateľ“*. Dva klúčové koncepty (budúcej) literárnej vedy, in: „World literature studies“, roč. 6(23), 2014, č. 3, s. 5–21.
- Sládek Ondřej (ed., et al.): *Performance – performativita*. Praha 2010.
- Smejkalová Kateřina: *Sociální síť a politika: od demokratizace k manipulaci*. Dostupné na internete: <<http://a2alarm.cz/2016/07/socialni-site-a-politika-od-demokratizace-k-manipulaci/>> [2017-05-01].
- Spitzer Manfred: *Digitální demence. Jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*. Brno 2014.
- Stöckelová Tereza, Vostal František: *Texty bez čtenářů aneb Horečná nehybnost vědy*, in: Host. Dostupné na internete: <<http://casopis.hostbrno.cz/aktualni-rocnik/06-2015/texty-bez-ctenaru-horecna-nehybnost-vedy>> [2015-05-10].

Struck Wolfgang: *Svět médií*, in: *Úvod do literární vědy*. Uspořádali Miltos Pechlivanos.
Turner Mark: *Literární mysl. O původu myšlení a jazyka*. Brno 2005.